

УДК 130.2

DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.42.170344>

Лозовой Віктор Олексійович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8547-6619>

Єрахторіна Ольга Михайлівна, кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: olgayerakhtorina@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8508-8886>

САМОВИХОВАННЯ, САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЗАСОБИ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗГОРТАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ

Статтю присвячено надзвичайно актуальній проблемі сьогодення – осмисленню явищ особистісного саморозвитку та його форм (самовдосконалення, самовиховання) як потужного чинника формування, становлення й розгортання індивідуальності. Доведено необхідність створення такого проекту людського співжиття, в якому загальнолюдські цінності є пріоритетними й визначальними, а міжлюдське спілкування відбувається на духовних засадах, на засадах гуманістичних цінностей.

Ключові слова: саморозвиток, самовиховання, самовдосконалення, особистість, індивідуальність, загальнолюдські цінності.

Постановка проблеми. Соціокультурні процеси, що відбуваються в Україні на початку XXI ст., пов'язані не тільки з наростанням демократії, становленням ринкової економіки, але водночас і з пошуком духовних основ подальшого суспільного й культурного розвитку. Низка потрясінь у сфері вищих гуманістичних цінностей, зниження, іноді повне нівелювання значущості людської особистості та її життя, зростання насильства в різних проявах у сфері суспільного життя – ось фактори, що сприяли відходу пересічного українця від справжньої духовності, зростанню ролі псевдодуховних цінностей, пануванню «модусу володіння» над «модусом буття», домінуванню ринкового соціального характеру, головною метою якого є якомога успішніший «продаж» себе в ринковому суспільстві (Е. Фромм). Побудова нового суспільства неможлива при орієнтації на застарілі раціонально-прагматичні

засади, оскільки подібне спрямування діяльності людини призведе до руйнації ціннісно-змістовних і моральних компонентів духовного світу особистості. Наприклад, основоположник гуманістичного психоаналізу, соціолог, філософ, соціальний психолог Е. Фромм вважав, що вийти з антропологічної кризи сучасної цивілізації можна, створивши так зване «здорове суспільство», засноване на принципах і цінностях гуманістичної етики, відновленні гармонії між індивідом і природою, особистістю й суспільством. Саме тому, на думку філософа, головне життєве завдання людини – дати життя самій собі, стати тою, ким вона є потенційно. Найголовніший плід її зусиль – вона сама, створення власної особистості й індивідуальності [13]. «Покликання людини – здійснитися як людина. ... Основна пристрасть людини – це здійснитися» [10, с. 63] – така загальна концептуальна схема теорії особистості М. Мамардашвілі.

У сучасному українському суспільстві формуються нові парадигми свідомості, самосвідомості, мислення, які мають сприяти тому, що члени суспільства зможуть не тільки набувати знання, вміння й навички в певній сфері діяльності, але й уміти спілкуватися – зможуть існувати разом. На жаль, сьогодення демонструє практику накопичення матеріальних благ за будь-якої ціни, прагнення задоволення тілесного, намагання виділитися за допомогою зовнішньої атрибутики, бажання отримати владу заради власного збагачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні філософи – вітчизняні й зарубіжні – по-різному осмислюють проблеми усвідомленого саморозвитку особистості, в основу їх механізмів закладаючи різний комплекс цінностей. Більшістю вітчизняних дослідників самовдосконалення особистості визначається як найвища форма усвідомленого саморозвитку особистості, що виявляється в безперервній внутрішній праці над собою задля досягнення відповідного рівня власного особистісного розвитку згідно із гуманістичними духовними цінностями, як один зі способів постійного руху становлення внутрішнього світу відповідно до загальнозначущого (гуманістичного) морального ідеалу. Англомовні ж дослідники зосереджені здебільшого на утилітарно-прагматичному підході до самовдосконалення особистості, проблеми духовності відводять на другий план, коли значущими є ті механізми самовдосконалення, що допомагають досягти певної мети, – причому ця мета на практиці може ввійти в суперечність із базовими цінностями життя й добросусідства, що, на нашу думку, можна пояснити зростанням на початку XXI ст. утилітарного успіху як головного критерію самореалізації особистості на противагу її духовному розвитку. При цьому, однак, слід зауважити, що так само, як і вітчизняні дослідники, деякі англомовні науковці, наприклад Дж. Пассмор, вважають за потрібне конкретизувати зміст поняття «самовдосконалення». Безумовною є потреба розрізнити «самовдосконалення» особис-

тості в моральному плані та «самовдосконалення» заради досягнення чіткої, прикладної мети. Саме тому в роботах авторів зустрічаються словосполучення «технічне самовдосконалення», «практичне самовдосконалення» або «власне самовдосконалення» та здійснюються спроби розрізнити їх. Цілком очевидно, що коли людина самовдосконалюється для виконання певної соціальної ролі в суспільстві, хоче бути фахівцем у якійсь сфері, то це в жодному разі не припускає, що вона самовдосконалюється і для виконання інших завдань, інших ролей. Таке самовдосконалення багато філософів називають «технічним самовдосконаленням». Дж. Пассмор виділяє три різні моделі самовдосконалення особистості, які, власне говорячи, тісно пов'язані із напрямками, в межах яких представлено розуміння поняття «самовдосконалення», а саме: 1) технічне самовдосконалення, що виражається у виконанні з максимально можливою ефективністю якоїсь конкретної роботи; 2) самовдосконалення в покорі, що виражається в покорі наказам вищої влади Бога чи представників еліти; 3) телеологічне самовдосконалення, що виражається в досягненні тієї мети, в якій природа конкретної людини знайде фінальне задоволення. Усі названі моделі так чи інакше в основі мають концепцію призначення, призначеного завдання й мети, яку потрібно досягти незалежно від того, поставлена вона іншою людиною, суспільством, Богом чи природою [14].

Аналізуючи різні моделі самовдосконалення, Дж. Пассмор доходить висновку, що здатність людини до самовдосконалення може означати таке: є якесь завдання, у виконанні якого кожна людина може самовдосконалюватися технічно (*технічне самовдосконалення*); людина здатна повністю підкоритися волі Бога чи представника еліти (*самовдосконалення в покорі*); вона може прагнути бути вільною від будь-яких моральних дефектів (*моральнісне самовдосконалення*); вона може зробити себе істотою, досконалою метафізично (*метафізичне самовдосконалення*); вона може поводитись як ідеально досконала людська істота (*наслідувальне самовдосконалення*, що може бути визначене в термінах адекватності певній моделі); вона може зробити себе істотою гармонійною та упорядкованою (*естетичне самовдосконалення*); вона може стати богоподібною (*богоподібне самовдосконалення*); вона може прагнути до своєї природної мети (*телеологічне самовдосконалення*) [14].

Однак, на наш погляд, у такій розкладці дещо змішані поняття, які вітчизняні науковці на сучасному етапі намагаються розрізнити, – це поняття «самовиховання» і «самовдосконалення». Лише модель, яку Дж. Пассмор називає моральнісним самовдосконаленням, може відбивати той процес самовдосконалення, який у сучасній вітчизняній філософській думці прийнято позначати цим терміном. Самовдосконалення – найвища форма усвідомленого саморозвитку особистості, що виявляється в повсякденній іманентній праці

над собою задля досягнення того рівня розвитку, що максимально наближений до загальнозначущих духовних цінностей. На відміну від самовиховання, що може мати й асоціальну спрямованість, самовдосконалення наповнює моральним, гуманістичним змістом усі прояви активності особистості, забезпечуючи досягнення нею духовно-моральної цілісності, моральної чистоти. Тенденція розрізнення понять «власне самовдосконалення» і «технічне самовдосконалення», започаткована в англійській літературі Дж. Пассмором, не набула подальшого розвитку, і явище «self-made-man» містить діапазон від розвитку певних здібностей, наприклад професійних, до наближення до Бога.

Формулювання цілей. Подібне нівелювання проблем морального розвитку чи саморозвитку призводить до душевної глухоти, втрати людського в людині, а це, у свою чергу, врешті-решт призведе до виродження й суспільства певного типу, і людства взагалі, адже моральність – родова риса людини, спосіб її духовного буття, а руйнація моральної початку в людині – це можливість її самознищення. Відповідно **метою** статті є дослідження явищ особистісного самовиховання й самовдосконалення як засобів становлення й розгортання індивідуальності.

Виклад основного матеріалу. Рух як філософська категорія означає внутрішньо притаманну об'єктивній реальності властивість переходити з одного відносно сталого цілісного стану в інший відносно сталий цілісний стан за допомогою вирішення зовнішніх суперечностей між об'єктами. Саморух, на відміну від руху, – це особливий тип руху, це зовнішньо зумовлена зміна, основою якої є постійне виникнення й одночасне вирішення внутрішніх суперечностей існування системи. Будь-яка суперечність, що іманентно властива предмету, явищу, системі, означає взаємодію його компонентів, а значить, їх саморух, саморозвиток. Коли ж взаємодія порушується, відбувається значне превалювання однієї компоненти над іншою всупереч нагальній потребі, і розвиток предмета, явища, системи перестає мати прогресивний характер [9, с. 74–89]. Отже, саморух може призводити як до розвитку системи (прогресивний процес), так і до її руйнації (процес ломки, руйнування, нищення). «Свідомість підступна, вона несе в собі сили не тільки створення, а й нищення. Самоаналіз може бути засобом самовдосконалення і зняттям самонищення» [3, с. 35–36].

Саморозвитку будь-якої системи як одній із форм саморуху передують первинні стадії розвитку, що визначаються передусім зовнішніми детермінантами. Коли визначальна роль переходить до внутрішніх детермінант, процес виступає як саморозвиток. Мінливість соціального середовища, постійна адаптація людини в ньому, розвиток себе згідно з ідеалом роблять її завжди незавершеною, вона постійно перебуває у стадії розвитку, у постійному русі становлення.

Саморозвитку притаманне розв'язання внутрішніх суперечностей не тільки в природному, а й у соціальному середовищі (включаючи духовне життя). Він виступає як соціально-психологічний механізм, що забезпечує прогресивну зміну людини завдяки її власним зусиллям. Розв'язання суперечностей і досягнення гармонії забезпечує утвердження сутнісних рис, характеристик. Однак у розвитку особистості можуть превалювати і прожектерство, і самоудовolenня, і саморуйнування, і самознищення.

Саморозвиток людини (індивіда) як природної істоти базується на особливостях її психофізіологічної організації і відбувається завдяки пластичності системи її вищої нервової діяльності в процесі надбання і виробництва необхідних для неї продуктів біологічного існування. Соціальний спосіб існування – це єдність соціальної форми саморуку (і саморозвитку, і саморуйнування). Завдяки прогресивній діяльності людини реалізується її соціальний саморозвиток. «Людина, – зазначає філософ другої половини ХХ ст. М. Мамардашвілі в праці “Філософія – це свідомість у голос”, – не створена природою й еволюцією. Людина створюється. Безперервно, знову і знову створюється. Створюється в історії, за участю її самої, її індивідуальних зусиль... Тобто людина є такою істотою, виникнення якої безперервно оновлюється, з кожним індивідом і в кожному індивіді» [10, с. 58–59].

Саморозвиток особистості – це індивідуальна творча активність, що спрямована на «побудову» способу свого буття, на розвиток в собі того, що не успадковується, визначена особистісними властивостями. Він розуміється як індивідуальна історія, спосіб ставлення людини до дійсності, зміст якої визначає мислення (свідомість, самосвідомість) індивіда, що виявляється у формі реальної дії суб'єкта, здатного будувати, створювати самого себе. Філософія розглядає будь-який саморозвиток як ту частину саморозвинення складних систем, яка виходить за межі мимовільної, спонтанної зміни й знаменує перехід на вищий рівень організації, зокрема, для людини як особливого виду складних систем – це творчість з трансценденцією на власну особистість, діяльність для усвідомленої зміни або такого ж усвідомленого збереження притаманних особистості властивостей, при цьому цілі, напрями та засоби змін або незмін визначає сама людина. У процесі саморозвитку активно й послідовно розвиваються психічні та фізичні властивості особистості, удосконалюються здібність і здатність соціальної адаптації – особистість залучається до процесу самовдосконалення у відповідності з образом, ідеалом людини або з намаганням розрядки, задоволення природної допитливості, відповідності соціальним потребам тощо, тобто робить те, чого ніхто інший за неї не зробить. Ця нова культурна збірна інтегрована особистістю в собі якість, очевидно, може бути представлена лише в єдиному суб'єкті, який, як писав у своєму головному творі один з основоположників філософської антрополо-

гії Х. Плеснер, «для самого себе є фоном людського взагалі, на якому він виступає як цей і ніхто інший» [11], бо в процесі формування людина проходить крізь горнило суто індивідуальної культури почуттів.

У процесі будь-якої діяльності особистості відбувається поглиблення самоосмислення, коли людина починає відчувати свою неготовність до адекватної реакції на ситуацію, свою неузгодженість між тим, що є в її можливостях діяти, і тим, що повинно бути. Це призводить до актуалізації ціннісного самовизначення, що висловлює ступінь моральної волі людини й водночас обмежує її умовами соціальної необхідності. Для створення смислового простору саморозвитку необхідно усунути конфлікт між наявним і необхідним, яке й є рушійною силою саморозвитку й задає особистості енергію самовпливу, самодобудовування до відповідності виклику дійсності. Іншими словами, протягом часу рівень психосоціальної зрілості людини підвищується, вона глибше поринає в процес саморозвитку, бо змушена постійно, якщо не хоче опинитися на узбіччі життя, докладати все нових і нових зусиль саморозвитку, щоб отримати бажаний результат. Саморозвиток особистості може виявлятися у двох видах: у неусвідомлених формах (наслідування, адаптація, гра тощо), коли індивід не має мети змінити себе власними зусиллями, і у вищих усвідомлених – таких, як самовиховання, самотворення, самоперевиховання, самовдосконалення, в основі яких – цілеспрямована діяльність особливого плану.

Потреби, цінності й інтереси в межах саморозвитку можуть бути як загальними, так і функціональними, коли вони виражають спрямованість суб'єкта або на кінцевий результат діяльності, або на її процес. Однак «особистість не може розвиватися в межах лише споживання, її розвиток необхідно передбачає зміщення потреб на створення, що не має меж» [7, с. 89]. Функціональні потреби, цінності й інтереси орієнтовані на практичний результат; загальні містять потужний стрижень самовдосконалення. Діяльність щодо задоволення внутрішніх потреб (біологічних, соціальних, духовних) і є внутрішнім імпульсом саморозвитку взагалі, самовиховання та самовдосконалення зокрема, забезпечуючи їхню діяльну сутність, хоча природа цієї діяльності, очевидно, буде різною стосовно різних усвідомлених форм саморозвитку особистості – самовиховання та самовдосконалення.

Природа, сутність та зміст явища самовиховання особистості вже набули свого осмислення в науковій рефлексії. Зокрема, досліджуючи процес самовиховання, В. О. Лозовой розглянув його як універсальну забезпечувальну діяльність, що надає можливості здійснення всіх типів, видів, форм індивідуальної людської діяльності [8]. Відповідно природа цього явища визначається як діяльнісно-забезпечувальна (обслуговувальна).

Що стосується самовдосконалення особистості, то розуміння його природи і сутності неможливе без осмислення природи самої людини. Як відомо,

природа людини бінарна і характеризується тим, що, по-перше, людина – біологічна істота, без внутрішніх джерел життєзабезпечення, яка має природні потреби у повітрі, воді, їжі, безпеці, продовженні роду тощо, – в цьому випадку людина відрізняється від тварини лише тим, що здатна навчатися, змінювати свою поведінку шляхом взаємодії з іншими людьми (ця традиція започаткована Ч. Дарвіном у його біологічній теорії виникнення людини). Людині як біологічній істоті на рівні природжених інстинктів притаманна необхідність взаємодії з іншими для задоволення власних, суто егоїстичних потреб, причому ця взаємодія на генетичному рівні має характер взаємодопомоги, обумовлюючи можливість самого виживання людини як представника свого біологічного роду.

Перехід до суспільства сталого розвитку вимагає існування в межах спільноти на гуманістичних засадах. Якщо раніше межі людської свободи були обмежені зовнішніми регуляторами (наприклад, релігійними догмами епохи Середньовіччя, тілесними покараннями; тоталітаризмом у Радянському Союзі тощо), то початок ХХІ ст. потребує особистості, здатної розпоряджатися тим потенціалом, що накопичило людство, шляхом саморегуляції (здійснення життєвого вибору, формування біографічної стратегії на основі внутрішніх регуляторів). Ці внутрішні регулятори мають базуватися на певних засадах, що формуються світоглядом особистості, який може набувати «ego» чи «alter-ego» спрямованості. Самовдосконалення при цьому є тим соціально-психологічним механізмом, який забезпечує прогресивну зміну людини завдяки її власним зусиллям, що відбувається в межах світоглядного обумовлення. Слід зауважити, що в процесі самовиховання особистість може розвинути окремі свої якості – моральні, естетичні, професійні тощо незалежно один від одного, але тоді особистість неначе «розділяється» на окремі якості та риси, що її утворюють. Саме тому І. Ільїн вважає, що там, де духовних необхідностей немає, відбувається розпад особистості, «перетворення її на жертву дурних пристрастей та обставин» [4, с. 11]. Показником самовдосконалення постає цілісність людини, обумовлена двоїстістю людської природи; у свою чергу, «діяльнісний спосіб людської реалізації робить критерієм досконалості характер діяльності: адекватний та універсальний – спрямований на здійснення родової сутності людини, чи ворожий людській суті, частковий – покликаний задовольняти суто матеріальні та фізичні потреби, які виражені у панівному прагненні до накопичення та споживання» [5, с. 27]. Як слушно зазначає В. О. Кудін, «на формування людини здійснюють вплив фактори, серед яких завжди залишаються два, що визначають формування людської індивідуальності – спадковість та середовище (й саморозвиток: самоосвіта, самовиховання, самовдосконалення)... Керуючись силою розуму, його можливостями,

природа надала людині самій обирати, ким вона стане, які вроджені від природи риси й ознаки вона стане розвивати й стверджувати, формуючи неповторність своєї індивідуальності» [6, с. 89, 87]. Цілісність особистості не можна зводити до простого поєднання окремих функцій в єдину систему, потрібно говорити про духовно-моральну цілісність, для якої головним є зміст, що пов'язує її складові. Основою самовдосконалення при цьому є духовно-моральнісний стрижень, що наповнює всі прояви функціональної активності людини моральним змістом.

З особистістю в процесі самовдосконалення відбувається певна трансформація, яку можна позначити як процес розгортання особистості в людині, рух до самої себе як якоїсь потенційності, що прихована за хаотичним різноманіттям вчинків. Світ при цьому постає як єдиний гармонійний механізм, а особистість відчуває себе його душею, сприймаючи себе поруч з іншими в єдиному духовно-моральнісному просторі. Саме в такому співіснуванні з іншими у всій повноті розкривається процес самовдосконалення як така форма усвідомленого саморозвитку особистості, коли індивід концентрується не на власному «Я», а на інших, на всьому світі, розчиняючись в ньому (у зв'язку з цим необхідно згадати життєдіяльність Альберта Швейцера, матері Терези, Махатми Ганді, Ірени Сандлер, Христини Алчевської, Г. С. Сковороди та інших видатних людей, чий життя були й залишаються зразками високого служіння іншим). Ознакою такої цілісної особистості виступає неповторне вираження всезагальності, коли відбувається вихід за межі особистісного. Дуже важливо, що особистісне самовдосконалення цих гуманістів не зводилося до викладу лише теоретичних програм: «обдаровані, геніальні особистості, окрім яскраво виражених природних якостей, відрізняються від інших тим, що спроможні чітко визначити мету й сенс свого існування, особливо тих цілей, що спрямовані на пізнання нового, вищих ідеалів життя, основним з яких є життя й вільний розвиток кожної людини» [6, с. 78–79], й втілити їх у практичній реалізації власного біографічного проекту, адже особливістю моральної активності є те, що вона виявляється в дійсності. Однак активність – це не просто діяльність, це єдність відображення, вираження і реалізації зовнішніх і внутрішніх тенденцій у житті особистості. Активність – це характеристика діяльності, яка має самостійну силу реагування, яка виявляє себе у вільній, свідомій, внутрішньо необхідній формі. Це діяльність за власною ініціативою. «Активність виступає як особистісний спосіб співвіднесення себе з іншими людьми, визначення своєї позиції і тим самим самовизначення» [1, с. 13].

Отже, особистість – це тільки одухотворена людина. Індивідуалізація – це процес самовизначення й уособлення особистості, її виділення зі співтовари-

ства, оформлення її окремоті, унікальності й неповторності. Особистість, яка стала індивідуальністю, – це самобутня людина, яка проявляє себе активно й творчо. У поняттях «особистість» і «індивідуальність» зафіксовані різні сторони, різні виміри духовної сутності людини. Саме індивідуальність спроможна до самовдосконалення – як особистість, здатна до самопізнання, самоаналізу, самоконтролю, саморегуляції та самовиховання.

Складовою частиною саморозвитку особистості є самоосвіта, яка є однією з форм самовиховання, – це свідома діяльність вільної особистості, що спрямована на забезпечення інформацією, знаннями суспільно й індивідуально значущих видів предметної й практично-духовної діяльності; становлення, розвиток й вдосконалення пізнавального й насамперед інтелектуального потенціалу. Її джерелом є протиріччя між необхідністю певної діяльності й відсутністю чи обмеженістю інформації, знань про об'єкт, предмет, технології діяльності. Без прагнення до самоосвіти особистість не спроможна стати індивідуальністю, її духовне зростання стає неможливим, а спілкування зводиться до найнижчого – утилітарно-прагматичного – рівня.

Таким чином, можна погодитися із висновком Е. Фромма: «вперше в історії фізичне виживання людського роду залежить від радикальної зміни людського серця» [13, с. 199], коли індивід стане особистістю, а надалі – індивідуальністю. Зрозуміло, що цей рівень є недосяжним для всіх і кожного, але розуміння того, що особистісне самовдосконалення – одна із заporук успішного функціонування суспільства й взагалі існування людства, є надзвичайно важливим у наш час.

Подібні зміни, на думку Б. Д. Гаврилишина, стануть можливими, коли відбудеться перехід від егалітарно-колективістської системи цінностей не до індивідуалістсько-конкуренційної, а до групово-кооперативної, у центрі уваги якої – індивід як представник окремої спільноти та людства в цілому, який вільно й потужно самовдосконалюється заради себе й інших людей на засадах гуманістичних цінностей [2]. Під гуманістичними цінностями розуміється виділення сукупності загальнолюдських моральних якостей, що утворюють змістовний стрижень духовності особистості, який визначає її ставлення до інших людей: доброта, співчуття, чуйність, любов до інших, справедливість – риси, що входять до розуміння духовності як виявлення найвищих загальнолюдських моральнісних якостей. Кожен індивід у системі групово-кооперативної ціннісної парадигми добровільно підпорядковує себе вищим цілям, виконує свої обов'язки й реалізовує своє призначення шляхом кооперативної взаємодії з іншими. В її основу покладено усвідомлення гуманістичних духовних цінностей, гуманістичної мети людської життєдіяльності як базису для подальшого функціонування суспільства та його складових. Повноцінна ре-

алізація такої ціннісної системи при одночасному поступовому вирішенні проблем матеріально-економічної та соціально-духовної сфер українського суспільства в глобалізованому світі третього тисячоліття надає йому зокрема й людству взагалі можливостей виходу із кризи людського існування, чи антропологічної кризи.

Провідну роль у процесі самовдосконалення особистості відіграє формування її біографічного проекту та стратегії життя на гуманістичних засадах, пронизуючи ними всю структуру особистості як соціальної істоти. Гуманістично спрямований світогляд стає базою спрямованості діяльності особистості із застосуванням її реальних можливостей і демонструє духовно-ціннісну природу самовдосконалення особистості, що виявляється у ціннісних орієнтаціях, соціальних настановах, ідеалах, мотивації та цілепокладанні. Якщо екзистенціально-особистісний світогляд має у своїй основі alter-концепцію, на противагу егоїстичному, то процес самовдосконалення особистості наповнюється гуманістичним змістом і визначається як розуміння особистістю сенсу життя у добровільному, безкорисливому служінні людям, світові.

Механізмами здійснення цього процесу виступають: самоконтроль – процес, за допомогою якого особистість спроможна керувати своєю поведінкою в умовах суперечливого впливу соціального оточення чи власних біологічних чинників; самопримушування – процес добровільного внутрішнього усвідомлення особистістю необхідності примушування самої себе до виконання вимог гуманістичного співіснування; самообмеження – добровільна, викликана внутрішніми переконаннями особистості потреба у відмові від задоволення власних інтересів заради вироблення таких якостей, що надають підстави розглядати таких індивідуальностей як «святих», гуманістів, оскільки їхня активність спрямована не на окрему людину чи групу людей, а на людей взагалі, на суспільство, на людство. До повноцінного здійснення цих механізмів самовдосконалення здатна лише та особистість, яка на певному етапі свого розвитку виходить на якісно новий ступінь особистісного розвитку, ставши індивідуальністю, у якій прагнення до самовдосконалення стає потребою – цінністю (названі вище великі гуманісти: Альберт Швейцер, Махатма Ганді, Ірена Сандлер, Х. Д. Алчевська, Г. С. Сковорода, Л. М. Толстой та ін.).

Аналізуючи біографії, мемуари, автобіографії видатних людей, можна дійти висновку, що у формуванні їх як особистостей, а потім індивідуальностей, суттєву роль відігравали такі фактори: 1) природні дані або індивідуальні здібності; 2) те, що надає людині суспільство, тобто властивості, набуті під впливом виховання та освіти; 3) те, що людина робить сама: якості, вироблені в процесі самовдосконалення. Вони, як правило, самі себе «робили»: чим

вища культура (освіта) особистості, особливо моральна, тим всебічнішим, інтенсивнішим, цілеспрямованішим є її саморозвиток.

Висновки. Таким чином, необхідно побудувати таку ціннісну ієрархію, яка дозволила б повноцінно співіснувати членам окремого суспільства зокрема та людства взагалі, основою чого може стати групово-кооперативна система цінностей, що базується на гуманістичних засадах міжлюдського існування, які, у свою чергу, мотивують потребу особистості в самовдосконаленні як одному з факторів відродження українського суспільства та гармонійного існування всього людства.

Потрібно створити такий проект людського співжиття, в якому загальнолюдські цінності, точніше, «кожнолюдські» цінності повинні залишатися безумовно пріоритетними, а всі інші – бути шановною приватною справою кожного. Під такими загальнолюдськими цінностями необхідно розглядати, очевидно, саме життя і відповідно прагнення до повноти життя, щастя; це все потреби здорового людського єства, що обумовлюються необхідністю підтримки й продовження життя у нащадках; це і життєзберігаючі вимоги добросусідства, для котрого «хиткий мир краще доброї сварки»; це й нерозривна з уявленням про повноту розумного життя свобода особистості, сумісна в соціальному житті з такою ж свободою будь-якої іншої особистості, свобода мислити по-своєму, сповідати власні цінності, свобода совісті, свобода володіти чимось і мати право на власність. Відповіддю на те, яким чином можна узгодити таку ціннісну систему між багатьма членами соціальної спільноти, може стати такий принцип людського існування, як любов. На думку В. Франкла, найважливішими екзистенціалами людського буття є духовність, свобода і відповідальність; духовність при цьому – основна характеристика людини, якою б значною не була роль останніх. Ця духовність «покоїться у несвідомому», «у відсутності рефлексивної самосвідомості», вона може лише «бути співприсутньою» іншій особі, що можливо лише в любові, яка є «віддачею себе іншому без залишку» [12, с. 95–96]. Любов – це один із найголовніших способів зрозуміти іншу людську істоту в глибинній суті її особистості, адже не можна зрозуміти сутність іншої людської істоти, якщо не відчувати до неї любові. У соціальній структурі нашого суспільства мають відбутися важливі й радикальні зміни, коли любов перестане розглядатися як винятково індивідуальне явище, а буде існувати як суспільне, коли людина, здатна любити, буде посідати гідне місце в ієрархії людських цінностей.

Виховна система українського суспільства в сучасних умовах повинна орієнтувати молоді покоління на засвоєння моделей самовиховання, самовдосконалення, формувати потребу в постійному саморозвитку на гуманістичних засадах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Типология активности личности в социальной психологии. *Психология личности и образ жизни*. Москва, 1987. с. 10–14.
2. Гаврилишин Б. Д. До ефективних суспільств. Київ: Пульсари, 2009. 248 с.
3. Зинченко В. П. Миры сознания и структура сознания. *Вопросы психологии*. 1978. №2. С. 35–36.
4. Ильин И. Путь к очевидности. Москва: Республика, 1993. 431 с.
5. Коган Л. Н. Воспитывать в себе человека (Вопросы нравственного самовоспитания). *Урал*. 1982. №1. С. 27–30.
6. Кудін В. О. Енергія оптимізму. Київ: Золоті ворота, 2015. 264 с.
7. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность. Москва: Политиздат, 1975. 130 с.
8. Лозовой В. А. Самовоспитание личности: философско-социологический анализ. Харьков: Основа, 1991. 208 с.
9. Лозовой В. А., Ерахторина О. М. Человек: проблемы саморазвития: список рекомендованной литературы и словарь основных терминов. Харьков: Константа, 2007. 99 с.
10. Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Прогресс, 1992. 415 с.
11. Плеснер Х. Ступени органического и человек: Введение в философскую антропологию: пер. с нем. Москва: РОССПЭН «Полит. энцикл.», 2004. 368 с.
12. Франкл В. Человек в поисках смысла: пер. с англ. и нем. Москва: Прогресс, 1990. 364 с.
13. Фромм Э. Психоанализ и религия; Искусство любить; Иметь или быть?: пер. с англ. Киев: Ника-Центр, 1998. 400 с.
14. Passmore J. The Perfectibility of Man. 3rd ed. *Great Britain*. Indianapolis, 2000. 530 p.

REFERENCES

1. Abulhanova-Slavskaya, K. A. (1987). Tipologiya aktivnosti lichnosti v sotsialnoy psihologii. *Psihologiya lichnosti i obraz zhizni*, 10–14 [in Russian].
2. Gavrilishin, B. D. (2009). Do effektivnih suspilstv. Kiyiv: PULSARI [in Ukrainian].
3. Zinchenko, V. P. (1978). Miry soznaniya i struktura soznaniya. *Voprosyi psihologii*, 2, 35–36 [in Russian].
4. Ilin, I. (1993). Put k ochevidnosti. Moskva: Respublika [in Russian].
5. Kogan, L. N. (1982). Vospityivat v sebe cheloveka (Voprosyi npravstvennogo samovospitaniya). *Ural*, 1, 27–30 [in Russian].
6. Kudin, V. O. (2015). Energfya optimizmu. Kiyiv: Zoloti vorota [in Ukrainian].
7. Leontev, A. N. (1975). Deyatel'nost, soznanie, lichnost. Moskva: Politizdat [in Russian].
8. Lozovoy, V. A. (1991). Samovospitanie lichnosti: filosofsko-sotsiologicheskii analiz. Harkov: Osnova [in Russian].

9. Lozovoy, V. A., Erahtorina, O. M. (2007). Chelovek: problemyi samorazvitiya: spisok rekomendovannoy literaturyi i slovar osnovnyih terminov. Harkov: Konstanta [in Russian].
10. Mamardashvili, M. K. (1992). Kak ya ponimayu filosofiyu. 2-e izd., ispr. i dop. Moskva: Progress [in Russian].
11. Plesner, H. (2004). Stupeni organicheskogo i chelovek: Vvedenie v filosofskuyu antropologiyu: per. s nem. Moskva: ROSSPEN «Politicheskaya entsiklopediya» [in Russian].
12. Frankl, V. (1990). Chelovek v poiskah smysla: per. s angl. i nem. Moskva: Progress [in Russian].
13. Fromm, E. (1998). Psihoanaliz i religiya; Iskusstvo lyubit; Imet ili byit?: per. s angl. Kiev: Nika-Tsentr [in Russian].
14. Passmore, J. (2000). The Perfectibility of Man 3rd ed. Great Britain: Indianapolis [in English].

Лозовой Виктор Алексеевич, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой культурологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Ерахторина Ольга Михайловна, кандидат философских наук, доцент кафедры культурологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

САМОВОСПИТАНИЕ, САМОСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ КАК СРЕДСТВА СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВОРАЧИВАНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНОСТИ

Статья посвящена чрезвычайно актуальной проблеме современности – осмыслению явлений личностного саморазвития и его форм (самосовершенствования, самовоспитания) как мощного фактора формирования, становления и разворачивания индивидуальности. Обоснована необходимость создания такого проекта человеческого сосуществования, в котором общечеловеческие ценности являются приоритетными и определяющими, а общение между членами сообщества происходит на духовных основах, на основах общечеловеческих ценностей.

Ключевые слова: саморазвитие, самовоспитание, самосовершенствование, личность, индивидуальность; общечеловеческие ценности.

Lozovoy Viktor Oleksiiovych, Doctor of Philosophy Sciences, Professor, Head of the Department of Cultural Studies, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Yerakhtorina Olga Mykhailivna, Candidate of Philosophy Sciences, Associate Professor at the Department of Cultural Studies, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

PERSONAL SELF-GOVERNANCE AND SELF-PERFECTION AS MEANS OF INDIVIDUALITY DEVELOPMENT

Problem setting. *Social and cultural processes taking place in Ukraine at the beginning of the 21-st century are associated not only with the growth of democracy and market economy emergence, but at the same time with searching for the spiritual foundations of further social and cultural development. A new society construction is impossible with the orientation towards outdated rational-pragmatic principles, since such a direction of human activity will lead to the destruction of value-content and moral components of an individual spiritual world. In modern Ukrainian society new paradigms of consciousness, self-consciousness, and thinking are being formed and they should contribute to the fact that members of the society can acquire not only knowledge and skills in a certain sphere of activity, but also the ability to communicate and to exist together.*

Recent research and publications analysis. *Modern philosophers, both domestic and foreign, comprehend differently the problems of individual conscious self-development, taking different sets of values into their mechanisms foundation. An individual self-perfection is defined by the majority of domestic researchers as the highest form of conscious self-development manifested in personal continuous inner work in order to achieve an appropriate level of own personal development in accordance with humanistic spiritual values, as a way to constant inner world formation in accordance with the universal (humanistic) ideal, while English-speaking researchers are concentrated mainly on the utilitarian-pragmatic approach to individual self-perfection and put the problems of spirituality to the background, considering only those self-improvement mechanisms which help to achieve a certain goal.*

Paper aim. *The purpose of the article is studying the phenomena of personal self-education and self-improvement as individuality formation and deployment means.*

Paper results and discussion. *A personality self-development is an individual creative activity determined by personal qualities and aimed at “building”; the way of person’s being, at the development of what is not inherited. It is understood as an individual history, a way of a person’s attitude to reality, the content of which defines an individual way of thinking (consciousness, self-consciousness), which manifests itself in the form of a real action of the subject able to build and create himself. Needs, values and interests within self-development can be both general and functional, when they express a person’s direction to the activity final result or its process. Activity to satisfy internal needs (biological, social,*

spiritual) is an internal impulse of self-development in general, self-education and self-improvement in particular, providing their activity essence, although the nature of this activity will obviously be different in relation to various conscious forms of self-development of the individual – self-education and self-improvement.

The integrity of the individual can not be reduced to a simple joining of separate functions into a single system, we must speak about the spiritual and moral integrity, the main thing of which is the content connecting its components. The basis for self-improvement is spiritual and moral core, which fills all person's functional activity manifestations with moral content.

The individualization is the process of a person's self-identification and personification, the allocation from the community, the design of the isolation and uniqueness. The personality that has become an individuality is an original person, active and creative. Different particles, different dimensions of spiritual essence are recorded in "personality" and "individuality" concepts. The very personality is able to self-improvement – as a person capable to self-knowledge, self-examination, self-control, self-regulation and self-education.

Conclusion. *It is necessary to create such a human cohabitation project, in which universal values or, rather, "every-human" values must undoubtedly remain their priority, and all others might be everyone's respected private affair. The very life and accordingly the desire for its fullness, happiness are obviously and necessarily considered to be such universal values; a human being needs to be healthy, have a support and extend the life in descendants; it is important to maintain life-saving requirements of good-neighbourhood, where "a shaky peace is better than a good quarrel". It is individual's freedom inseparable from the idea of full reasonable life, compatible with the same social life freedom of any other person, freedom to think in his or her own way, to confess his or her own values, freedom of conscience, the right to own some property.*

Such principle of human existence as love can be the answer to the question how this value system can be reconciled between many members of the human community.

Keywords: *personality, individuality, self-improvement, self-education, self-bringing-up, universal (humanistic) values.*

